

İLHAN KUTLUER

Felsefî
Gök Kubbemiz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2017

Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 1000

düşünce dizisi: 127

ISBN: 978-975-355-262-6

2. baskı; İstanbul, 2017

Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi 12/280, Topkapı-İstanbul

telefon: (212) 5207210 • faks: (212) 5115791

www.iz.com.tr • bilgi@iz.com.tr

kapak: Hamdi Akyol

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık Davutpaşa Caddesi
Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/İstanbul (Sertifika no: 22953)

İLHAN KUTLUER

Felsefî
Gök Kubbemiz

Prof. Dr. İLHAN KUTLUER; 1957 Biga doğumlu. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde okudu. Oradan mezuniyetini (1980) aynı bölümün Türk-İslâm Düşüncesi Tarihi kürsüsündeki doktora öğrenciliği izledi. “İslâm Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü” konulu tezini, daha sonra intisap ettiği (1985) M.Ü. İlahiyat Fakültesi’nde araştırma görevlisi iken verdi (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış doktora tezi, İstanbul 1990). Bu fakülteye intisabından önce *Bilimsellik Üzerine* (İstanbul: Beyan Yayınları 1983 ve 1984) ve *Modern Bilimin Arka Planı* (İstanbul: İnsan Yayınları 1985) adlı fikrî denemelerini yayınlamıştı. Bu arada çeşitli sanat ve kültür dergilerinde göründü ve bu dönemdeki yazılarını *İki Denizin Birleştiği Yer* (İstanbul: Nehir Yayınları 1987; TYB Fikir Ödülü) adlı kitapta topladı. Muhtelif edisyonlara İslâm medeniyeti ve düşüncesi konulu çevirileriyle katkıda bulundu. Seyyid Hüseyin Nasr’dan çevirdiği *İslâm ve İlim: İslâm Medeniyetinde Akli İlimlerin Tarihi ve Esasları* (İstanbul: İnsan Yayınları 1989; tıpkıbasımı 2006 yılında *İslam ve Bilim* adıyla Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı olarak yüz bin adet dağıtılmıştır.) adlı eser, bu çeviri faaliyetlerinin müstakil bir örneğidir. Bu arada yazarın İzlenim başta olmak üzere Yönelişler ve Yedi İklim dergilerinde 90’lı yıllardan itibaren yayınlanmış denemeleri *Erdemli Toplum ve Düşmanları* (İstanbul: İz Yayıncılık 1996) başlığı altında yayınlandı. Entelektüel gelenek ve ahlâk teorisi üzerine Yeni Şafak gazetesinde yazdığı fikrî denemeleri de *Sarp Yokuşu Tırmanmak* (İstanbul: İz Yayıncılık 1998) adıyla kitaplaşan Kutluer, dördünün ilk şekillerini Bilgi ve Hikmet dergisinde yayınladığı altı ilmî makalesini *Akıl ve İtikad: Kelâm-Felsefe İlişkileri Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: İz Yayıncılık 1996; 2. bs., 1998) başlığıyla topluca neşretti. *İslâm’ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru* (İstanbul: İz Yayıncılık 1996; 2. bs. 2001, 3. bs. 2013, 4. bs., İz Yayıncılık 2017) adlı eserini de aynı yıl yayınladı. *İlim ve Hikmetin Aydınlığında* (İstanbul: İz Yayıncılık 2001, 2.bs. 2012), *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık* (İstanbul: İz Yayıncılık 2002, 2. bs. 2013) adlı eserleri de akademik çalışmalarının devamı niteliğindedir. *Yitirilmiş Hikmeti Ararken* (İstanbul: İz Yayıncılık 2011; 2. ve 3. bs. 2012, bazı ikmal ve tashihler ile 4. bs. 2017) adlı kitabı ise 2001-2011 yılları arasında kaleme aldığı bildiri ve makalelerin gözden geçirilerek yayına hazırlanmış halidir. Elinizdeki *Felsefî Gök Kubbemiz* (İstanbul: İz Yayıncılık 2017) adlı kitabı da aynı tür ve çizgide bir eserdir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’*nde uzun süre İslâm Düşüncesi ve Ahlâk alanında merkez ilim heyeti üyeliği ve redaktörlük yapmış olan Kutluer, sekseni aşkın madde telif ederek bu önemli projeye katkıda bulunmuştur. Yazar hâlen M.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi Anabilim Dalı’nda öğretim üyesidir.

İçindekiler

Kısaltmalar.....	7
Sunuş.....	9

BİRİNCİ RİSALE

Klasik Paradigmanın Çizdiği Ufuklar: İslam Felsefe Tarihinin Akademik Değeri ve Güncel Anlamı Üzerine

Giriş Yerine.....	13
Bir İsmın Müsemması.....	15
Türk Akademi Muhiti ve İslam Felsefesi.....	27
Klasikler Gündemi ve Türk Akademyası.....	31
Geleneksel Okuma Biçimlerinden Ders Çıkarmak.....	33
Yeniden Keşfin Mantığı.....	35

İKİNCİ RİSALE

el-Ulûmu'l-Felsefiyye: İslam Entelektüel Geleneğinde Yeşeren Bilim Tasavvuru Üzerine

'el-Felsefe': Bilim Fikrinin Kurucu Geleneği.....	41
el-'Ulûmu'l-felsefiyye: Aklî Bilimler Sistemi.....	48
el-Burhân: Bilimsel Yöntem Fikri.....	56
el-Felsefe ve Dinî İlimler.....	61
Gelenekten Geleceğe: Sonuç ve Öneriler.....	70

ÜÇÜNCÜ RİSALE İslam Entelektüel Geleneğinde Estetik Perspektifler

Başlarken.....	77
İbn Sînâ'da Estetik Perspektif:	
Varlığın Aşkın İlke'sinden Kozmosa	79
Gazzâlî'de Estetik Perspektif:	
Kozmostan Varlığın Yaratıcı İlke'sine	86
Kozmos yahut Aklın Aynasındaki Âlem	90

DÖRDÜNCÜ RİSALE Niş ve Perde: Gazzâlî'nin *Mişkâtü'l-Envâr*'ında Entelektüel Perspektifler

Başlarken.....	101
<i>Mişkât</i> 'ın Problematik Yönü	104
<i>Mişkât</i> 'ta Aklın Yüceltilmesi	112
Nurlar Hiyerarşisi	118
Aklın Semasında Yükseliş ve Ötesi	122
Karanlık ve Işığın Yetmiş Perdesi	128

BEŞİNCİ RİSALE Metafiziğin Dört Yolcusu: Bir Osmanlı Klasiğinde Derlenmiş Fikrî Haritalar Üzerine

Başlarken.....	141
Müellif: Çağdaşlarının Kaleminden Şîrvânî	143
Eser: <i>Fevâid</i> ve Osmanlı Bağlamı	147
İlimler Tasnifi ve Metafizik Perspektiflerin Konumu	151
Metafizik Bilgi İçin Dört Yol Şeması	153
Bibliyografya	173

Kısaltmalar

<i>a.e.</i>	: Aynı eser
<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	: Adı geçen makale
b.	: bin, ibn
bibl.	: Bibliyografya
bl.	: Bölüm
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı, basım
c.	: Cilt
ed.	: Editör
Fr.	: Fransızca
Hz.	: Hazret-i
İng.	: İngilizce
krş.	: Karşılaştırınız
ktp.	: Kütüphanesi
md.	: Maddesi
msl.	: Meselâ
nr.	: Numara, Sayı
nşr.	: Neşreden
Ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak

Sunuş

Elinizdeki kitap ilk şekilleri değişik akademik ortamlarda sunulmak ve müzakere edilmek üzere kaleme alınmış metinlerden oluşuyor. Ancak gönül birer risale hüviyetindeki bu metinlerin sadece birkaç uzmanın ilgi duyacağı bildiri kitaplarında unutulup gitmesini istemiyor, genel okuyucunun istifadesine sunmak üzere onları iki cilt kapağı arasına yerleştirerek bir ‘Resâil Mecmuası’ formatında neşretmeyi arzu ediyor.

Okuyacağınız metinler bu format içinde yayına hazırlanırken ilk neşrolundukları yerlere atıf yapıldı. Gerekli görülen yerlerde ufak tefek ikmal, tadil ve tashihata gidildi. Bu halleriyle bir bütünlük sağlanmaya çalışıldı. Haddizatında iki kapak arasına alınmış müteferrik metinlerin muhteva bütünlüğünü sağlayacak olan konu birliğidir. Zira bu kitapta derlenmiş olan, bazıları fikrî deneme bazıları da inceleme ve araştırma türünde olan yazıların her biri genelde İslam entelektüel geleneğini, özelde İslam felsefesi geleneğini konu edinmekte ve bu geleneklere dair çeşitli meseleleri aynı cihetten ele almakta.

Okuyucu ilk iki risalede İslam medeniyetinde tarihsel bir tecrübe olarak kendini gösteren felsefî deneyimin doğası üzerine bir fikir edinecek, bununla ilişkili olarak ‘el-felsefe’nin İslâm entelektüel geleneğinde bilim tasavvurunun oluşmasındaki kurucu rolü hakkında bir kanaate ulaşacaktır. Üçüncü risalede

güzel kavramının ontolojik ve teolojik temellendirilmesi hakkında iki büyük Müslüman entelektüelin perspektifleriyle tanışırken bir sonraki risalede Gazzâlî'nin derinlikli nur metafiziğini felsefi kavramlarla ilişkisi içinde tanyacaktır. Nihayet beşinci ve sonuncu risalede bir Osmanlı klasiğinde derlenmiş fikrî haritalara bakarak klasik düşünce evrenimizi şekillendirmiş alternatif metafizikler hakkında, bu modellerin birbiriyle ilişkisi ve ayrımları açısından bilgi edinebilecektir.

Demek ki ortak bir konu etrafında çeşitli meseleleri ele alan beş risale elinizdeki kitabın temel çerçevesi içinde fikrî bir kanavçe oluşturmuş bulunuyor. Okuyacağınız yazılar esasen müellifin daha önceki çalışmalarının bir süreği. İslam entelektüel geleneğimizin ana akımlarına, ele aldığı meselelerin müsaade ettiği kadarıyla, bakmayı sürdürüyor yazar. Bu meselelere baktarken de felsefi perspektifi nispeten öne çıkardığı görülüyor. Ancak yazara göre entelektüel geleneğimizin gökyüzü haritasına kelâm ve tasavvuf perspektiflerinden bakmanın mümkün ve hatta gerekli olduğu düşüncesi de aynı ölçüde geçerli. Nitekim ülkemizde farklı bakış açılarından yapılmış araştırmaların diyalojik okumalara daha çok imkân verecek şekilde anlamlı birikimler oluşturduğu ve entelektüel geleneğimizin gökyüzü atlasını çıkarma hedefinde belli bir mesafe alındığı görülmekte. Bu büyük atlas tamamlandıkça gök haritasında önceleri dikkatimizi çok çekmeyen birçok yıldız ve takımyıldızın kendi parlak mevkiini ihraz etmiş olduğunu daha çok fark edecek, bir felsefi gök kubbemiz olduğunun bilincine daha çok varacağız.

Prof. Dr. İlhan KUTLUER
Ekim 2017, Beylerbeyi, İstanbul

BİRİNCİ RİSALE

Klasik Paradigmanın Çizdiği Ufuklar: İslam Felsefe Tarihinin Akademik Değeri ve Güncel Anlamı Üzerine

Giriş Yerine

Bu inceleme öncelikle şu soruların tartışılmasına zemin oluşturmayı amaçlamaktadır: Bir bilgi ve araştırma alanı olarak İslam felsefesinin mahiyeti nedir? Nasıl bir muhtevaya sahiptir ki Türkiye’de İlahiyat eğitiminin bir parçası olarak değerlendirilmiştir? Türk akademyasının beşerî, toplumsal, kültürel ve tarihsel alanlarında çalışan kesimi göz önünde bulundurulduğunda İslam felsefesi alanı sadece veya ağırlıklı olarak İlahiyat fakültelerini mi ilgilendirmektedir? İslam Felsefesi çalışmak niçin bünyesinde felsefe bölümü barındıran fakülteler için de önemli ve anlamlıdır? Türkiye’de akademik olan ve olmayan entelektüel camia İslam felsefesi çalışmalarına niçin ilgi göstermelidir? İlgi göstermesi durumunda nasıl bir klasik teorisine ihtiyaç duyacaktır?

(*) Metnin ilk şekli farklı bir başlıkla şu edisyonda yayınlanmıştır: “İslâm Felsefesi ve Akademik Değeri Üzerine”, *Türkiye’de İslam Felsefesi Araştırmalarının Seyri: Kazanımlar, Öncelikler, Sorunlar*, ed. M. Nurullah Turan, İrfan Karadeniz, Enver Şahin, Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları 2016, s. 37-55.

Bu sorulara verilebilecek alternatif cevaplar İslam felsefesine hangi çerçeveden, hangi pencereden baktığımızla ilgili olarak değişecektir. İsterseniz buna hangi felsefe tasavvuruna sahip olduğumuzla ilgili olarak diyelim. Eğer bu pencerelerden bakan kişi meslekten bir felsefeci ise durum başkadır, felsefeye dışardan bakan biriye başkadır. Zira Türk akademiasında İslam felsefesine içerden ya da dışardan bakmaktan doğan farklı değerlendirmeler söz konusudur. Adında İslam geçiyor olması bazı durumlarda her iki bakışı da dışardan bakış kılabilmektedir. İslam felsefesine kendi dinî ilimler penceresinden ve fakat İslam felsefesinin dışarisından bakan bir din bilgini, bu okuma ve çalışma alanının fıkıh gibi, kelam gibi bir “şer’î” ilim standartları taşımadığı kanaatinde olmalıdır. Buraya kadar haklıdır, sebeplerini aşağıda ele alacağız. Ancak bazı durumlarda İslam felsefesine sanki bu entelektüel etkinlik şer’î ilimlerin tehditkâr bir alternatifi yahut rakibiymiş gibi bakanlar da çıkabilmektedir. İlim ve fikir geleneklerine fonksiyonel bakıldığında işin aslının böyle olmadığı açıkça fark edilecektir ve bu hususu ilerleyen paragraflarda belirtme imkânı bulacağız. Diğer bakış meslekten bazı felsefecilere aittir ve bu meslektaşlarımız adında İslam geçen bu entelektüel geleneğe felsefe denilemeyeceğini, olsa olsa teolojik nitelikli ve esas itibarıyla asla bir hakikat araştırması sayılamayacak dinî öğretiler yekûnu olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürebilecektir. Bu bakış varsayım olarak felsefenin içindenmiş gibi görünse de İslam felsefesi hakkında içerden bir yorum yapmaya yetecek akademik birikime her zaman dayanmadığı için problemlidir ve aynı gerekçeden ötürü aslında dışarıdan bir bakış tarzıdır.

Şu halde problem doğrudan doğruya İslam felsefesinin mahiyetiyle daha doğrusu İslam felsefesi hakkındaki “tasavvurat” ve “tasdikat”ımız ile ilgilidir. Aşağıda okuyacaklarınız İslam felsefesinin özünü bu konuda belli kanaatlere sahip olan ya da tam tersine hiçbir fikre sahip olmayan Türk akademik muhitinin gündemine yeniden taşıma amacıyla olan bir dünsel denemeden ibarettir.

Bir İsmın Müsemması

İslam felsefesinin neliği etrafındaki tartışmaların alacakaranlığına biraz ışık tutabilmek ve bu yönde zihinsel bir çerçeve ve teşkil etmek için son derece basit bir terminolojik şemaya müracaat edeceğiz: İslam x Felsefe x Tarih. İslam felsefesi tarihi alanına ismini veren üç terim. Bu terimleri uygun bir referans çerçevesi içinde yan yana getirebilmeyi ne ölçüde başarabilirsek, İslam felsefesi tarihi çalışma alanını efrâdını câmi ağyârını mâni şekilde tahdit etmemiz ve bu istikamette önerilerde bulunmamız o derecede mümkün olacaktır.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki İslam felsefesi teriminde İslam geçiyor olması bazı kafa karışıklıklarına sebep olmaktadır. Bunu aşmak için –özellikle akademik araştırmalarda- İslam'ın iki anlamda kullanıldığı hatırlanmalıdır: Din olarak İslam, medeniyet olarak İslam. Din olarak İslam ilahî kaynaklı, ilkeleri sabit, tarih-ötesi ve evrensel olan Kur'an vahyinde ve onun nebevî örneğinde ifadesini bulur. Buna karşılık medeniyet olarak İslam, Müslümanların, esasları Kur'an ve sünnet'te bulunan hakikat öğretisinin kurucu idealleri istikametinde ve zaman-mekân şartları içindeki yürüyüşünün tarihsel, beşerî ve birikimsel tezahürüdür. İslam medeniyeti tarihinde ilmî faaliyet bir bakıma İslam'ın bu iki anlamına uygun olarak iki bakış açısını gerekli kılmıştır. Bunlardan ilki din olarak İslam tasavvurundan hareket eden, onun temel metinlerini (nasslarını) mevzû, mebde ve mesele edinen, bu metinlerde ifadesini bulan itikad, ahlak, hukuk ve ibadet değerlerini hayata geçirmek gayesindeki şer'î ilimlerdir. Bunları tefsir, hadis, fıkıh ve kelam ilimleri şeklinde ihsâ edebiliriz. Tasavvufî bilgiye gelince, 'marife'nin bir ilimler (ulûm) sisteminde metafizik ve/veya ahlâk öğretisi olarak mevki ihraz ettiği her durumda, bazı klasik tasniflerde rastlandığı gibi tasavvufu da şer'î ilimlere ilave etmeliyiz. Elbette bu ilimler oluşum ve gelişimleri itibarıyla tarihsel bir süreç içinde tedevvün etmiş, dinî esaslar, tarihsel problemler ve aklî deneyimlerin diyalojik iliş-

kisiyle kendi birikimlerini üretmişlerdir. Bununla birlikte temel mevzûu, referansı ve meselesi nass olduğu için metodolojik açıdan bu ilimler klasik gelenekte şer'î/dînî/naklî/vaz'î sıfatlarıyla nitelenmiş olup günümüzde yaygınlaşan kullanımda ise İslâmî ilimler olarak anılmaktadırlar. Vâkıa araştırma yöntemleri belli ve bu yüzden ilim adını almayı hak etmiş ilmî çalışma alanlarının hepsi özünde 'İslâmî'dir, İslâmî bir değer taşıyor ancak ilimlerde şer'î olan/olmayan ayırımına gidilmiş olmasının metodolojik anlamı bu yazının konusu değildir.

Şer'î ilimler içinde kelâm ilminin sadece dinî itikadın formülasyonu, temellendirilmesi ve müdafaası olmakla kalmayıp bu işini yaparken teşekkül döneminden beri başvurduğu felsefe metinlerinin etkisiyle bir kozmolojik teoriye ulaşmak istediği ve hatta giderek bir dinî metafizik olmaya yöneldiği bilinmektedir. Tasavvuf söz konusu olduğunda da bu manevî gelişim disiplininin bazı geç dönem üstatları da psikoloji, ahlak ve metafizik söylemlerinde felsefenin dilini kullanmaya başladığı ve giderek tasavvufu bir metafizik ilmi olarak kurmaya yöneldiği gözlenmektedir. Bu açıdan bakılırsa şer'î ilimler kategorisindeki bu iki disiplinin felsefî diyebileceğimiz entelektüel boyutlara sahip olduğu açıkça görülecektir. Hatta zaman zaman kelam, felsefe ve tasavvufun alternatif metafizikler olarak kavrandığını da bilmekteyiz. Tabiatıyla bizi burada İslam entelektüel geleneğinin üç büyük tezahüründen el-felsefe ilgilendirmektedir ki terim olarak el-felsefe, dinî ilimler (ulûmu'd-dîn) ya da naklî ilimlere (el-ulûmu'n-nakliyye) mukabil felsefî ilimler ya da daha yaygın tabirle aklî ilimler (el-ulûmu'l-'akliyye) olarak anılan ilimler sistemini ifade eder. Metodolojik olarak aklî niteliği belirgin hatta belirleyici olan felsefî ilimler, medeniyet olarak İslam'ın "ulûm" tasniflerinde şematik olarak ifadesini bulmuş entelektüel tezahürleridir. Şu halde İslam felsefesi çalışmak 'medeniyet olarak İslâm'ın başlıca entelektüel tezahürlerinden birini çalışmak demektir.